Nagy Péter Tibor

Hittanoktatás az ötvenes években

Sokan írtak már a fakultatív hitoktatás tervéről, a kötelező hitoktatás eltörlésének átmeneti kudarcáról, nem szükséges itt elismételni a magyar történettudomány megállapításait a '45 utáni koalíció ezen sajátos „meccséről". A történeti közgondolkodásban az 1947-es kudarc és az 1949-es siker egyaránt bekerült a demokrácia sztálinista felszámolásának politikatörténetébe.

A pillanatnyi történéseken túl ugyanakkor van néhány olyan elem, amelyre érdemes felhívni a figyelmet. Először is 1946-os beszédében *Rákosi Mátyás* az angol (tehát nem a szekularizált francia vagy a szovjet!) példára hivatkozva pendítette meg a kötelező hitoktatás eltörlését, a Szabadság vezércikke már az iskolán kívüli fakultatív hitoktatás mellett foglalt állást. A megfogalmazódó felekezeti válaszok a teológiai alapon álló teljes elutasítástól – melyet akkor még *Mindszenty* mellett *Ravasz* is képviselt – a népszavazás felvetéséig (hódmezővásárhelyi lelkészkonferencia) terjedtek.

Az MKP-kongresszus ugyan levette napirendről a fakultatív hitoktatás kérdését, de az állam és egyház iskolapolitikai konfliktusa révén újra és újra szóba került az. 1947 elején a kisgazdapárt kezdeményezte a fakultatív hitoktatást. Szimbolikus erejű – minthogy a hagyományos frontok átrendeződését jelzi –, hogy Ravasz református püspök az Új Ember katolikus hetilapban adott 1947. március 2-i interjúban hozza szóba a kötelező hitoktatást – bár Ravasz itt már elképzelhetőnek tartja, hogy az ezt nem kívánó szülők gyermekeit az állami és községi iskola mentesítse e kötelesség alól. (Az elképzelés szerint tehát a hitoktatás alól kell különböző módon felmentést kezdeményezni. Nem merül fel, hogy az iskolarendszer nagy részét jelentő felekezeti iskolákban, az egyiskolás – de felekezeti iskolás – településeken is fakultatív lehetne a hittan...) A minisztériumi változatból kitűnik, hogy a felmentett tanulók számára általános hit- s erkölcstant kellett volna szervezni. A törvényjavaslat szerint a fakultativitás az egyházi iskolákra is kiterjed. A fakultatív hitoktatásról szóló javaslatot a miniszter meg kívánta ismertetni az egyházi iskolák tantestületeivel s a szülőkkel is, ami igen jelentős konfliktusokra vezetett.

A kötelező hitoktatás elleni harcban olyan vezető kommunista értelmiségiek, mint *Losonczy Géza* és liberális-radikális értelmiségiek kerültek egy frontra. *Ortutay* (aki a fakultatív hitoktatás kisgazdapárt-beli kezdeményezéséért kapott a baloldaltól kultuszminiszteri tárcát) rendkívüli határozottságról tett tanúságot, a tiltakozó akciók ellenére készítette el a törvényjavaslatot – e szempontból lényegtelen, hogy be volt-e avatva abba, hogy a koalíció visszakozni fog. Másfelől az sem érdektelen, hogy a katolikus püspöki kar elmarasztalta a legfontosabb kisgazda politikusokat, *Balogh pátert* és *Varga Bélát*, hogy nem követték a püspökkari instrukciót a kötelező hitoktatás védelmében. Balogh a csanádi püspöktől külön megrovást is kapott, mert a fakultatív hitoktatás mellett nyilatkozott. Megjegyzendő, hogy *Nagy Ferenc* miniszterelnök az Ortutay-Losonczy-*Justus-Darvas* bizottság egyházpolitikai javaslatát ugyan nem fogadta el – de a javaslaton belül a fakultatív hitoktatás bevezetésével egyetértett...

A református egyház – egy vezércikk tanúsága szerint – a Ravasz-féle értelemben vett „fakultatív" hitoktatáshoz ekkor már hozzájárulását adta volna, az evangélikus álláspont viszont egyértelműen elutasította a hitoktatás rendjének megváltozását. S hamarosan a Református Zsinat is visszakeményített, leszögezvén, hogy ha a szülő a gyermeket meg-

kereszteltette, akkor döntött neveléséről: ezáltal a gyerek az állam törvényei szerint a református egyházhoz tartozik, az ő számára tehát a hitoktatás nem fakultatív. A protestáns egyházak álláspontja nem különült el világosan a katolikustól, sőt látványos együttműködési lépések következtek. (E lépések közül nem került nyilvánosságra a legmarkánsabb: az, hogy a református főgondnok 1947-ben levelet írt az Actio Catholica főigazgatójához, melyben a reformátusok harckészségét és alkalmazkodását ígéri a katolikusok részéről „adandó haditervhez". Mindenesetre a koalíció a vallásoktatás fakultatívvá tételét levette a napirendről, ezzel is megkönnyítendő a kisiskolákra nézve már ekkor, az egész rendszert tekintve 1948 elején eldöntött államosítást előkészítő állam-egyház tárgyalásokat, illetve a felekezeti iskolai tanítók bevonását az egyházellenes propagandába. Fontos tény ugyanakkor, hogy Ortutay – aki az egész történetet a kisgazdapártban elindította – nem mondott le miniszteri megbízásáról. (A 19. század bajor, belga, holland stb. állam-egyház konfliktusai az állam visszavonulása esetén általában a miniszter lemondását váltották ki...)

A református egyházzal folyó 1948. tavaszi (az iskolaállamosítást előkészítő) tárgyalásokon Ortutay – az egyház külön kérése nélkül – megígéri (és a megegyezés szövegébe beveteti) a kötelező vallásoktatás megőrzését. Az állam képviselői még azt is kijelentik Révész püspök aggodalmára válaszul, hogy a tanítónak nem áll jogában a hitoktatás tanítása elől elzárkózni. Az egyházak vezetői tehát azt gondolhatták, hogy az egyházi tulajdont képező egyházi iskolarendszer feladásáért cserébe megőrizhetik a kötelező hitoktatást. E jelenséggel kapcsolatban a történetírás és a politikai publicisztika általában az egyházak megtévesztésének kétségtelen tényét emeli ki – mondván: az állam és a kommunista párt vezetői már az ígéret megtételének pillanatában tudták, hogy ígéretüket nem fogják betartani. Noha ez az alapvető értékelés igaz, két megjegyzés mégiscsak ide kívánkozik.

A protestáns egyházak álláspontja nem különült el világosan a katolikustól, sőt látványos együttműködési lépések következtek. (E lépések közül nem került nyilvánosságra a legmarkánsabb: az, hogy a református főgondnok 1947-ben levelet írt az Actio Catholica főigazgatójához, melyben a reformátusok harckészségét és alkalmazkodását igéri a katolikusok részéről „adandó haditervhez".

Egyrészt az a tény, hogy ezen ígéret elfogadásával az egyházak megint – akárcsak a *Horthy*-korszakban – valami olyasmit fogadtak el, ami az ő igényeiknek s nem a tényleges helyzetnek felelt meg. Magyarán: mesterséges volt. A második világháború „életformája" – a szó legborzalmasabb és leghétköznapibb értelmében is – bizonyította a szekularizáció kiterjedtségét, az 1945 utáni választásokon felvállaltan ateista pártokra milliós munkás-, sőt parasztrétegek szavaztak – egész pontosan a szavazatok negyven százaléka esett „ateista" pártokra –, az iskolaállamosítás körül hatalmas (az egyházi iskolák mellett tüntetőkkel mindenképpen összemérhető) tömegeket vittek az utcára. Az egyházak semmiképpen nem gondolhatták, hogy a kötelező hitoktatás a lakosság egészének támogatásával találkozik.

Korabeli adatokból tudjuk, hogy 1939/40-ben például már csak a 6 évesnél idősebb katolikusok 43 százaléka vett részt a vasárnapi szentmiséken. Közvéleménykutatásokból tudjuk, hogy az 1930 és 1939 között született – tehát a negyvenes években tízéves – nemzedék emlékei szerint az apák 42, az anyák 58 százaléka járt hetente istentiszteletre. (TÁRKI Mobilitásvizsgálat) A nemzetközi trendek sem a kötelező hitoktatást pártoló szellemi csoportok javára alakultak. A második világháború győztes hatalmai, az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai a felekezeti hitoktatás kötelezőségét saját ország-

gukban már régen eltörölték. (Nem árt emlékezetünkbe idézni, hogy 1945 után a magyar politikai élet számára az egyházpolitika „szovjet modell"-jének nem lehetett alternatívája a német vagy osztrák modell, legfeljebb az angolszász és a francia.)

Az első megjegyzésünk tehát az, hogy az egyházi fél eleve olyasmit vett bele az állammal kötött alkuba, melynek társadalmi vagy nemzetközi támogatottsága egyaránt kisebb volt, mint a szabad vallásgyakorlás követelményének. Azaz: az egyházak továbbra sem „a szabad egyházak szabad államban" elképzelés talajára helyezkedtek, hanem továbbra is hatósági segítséget vártak volna egyik fontos hitéleti aktivitásuk – mármint a hitoktatás – publikumának biztosításához is. Ezt az állami segítséget nemcsak a megállapodásokat aláíró felekezetek igényelték, de elfogadta azt a megállapodást elutasító katolikus egyház is: a híres püspökkari határozata, mely megtiltotta a papoknak, szerzeteseknek, szerzetesnőknek az igazgatói, tanári, tanítói állások elfoglalását az állami iskolában, nem vonatkozott a hitoktatókra.

A másik oldalról és a jövő felől nézve viszont: talán nem véletlen, hogy épp a kötelező hitoktatásra vonatkozó elemet mondta fel a megállapodásból az állami fél, mert úgy láthatta, hogy ezzel sokkal kisebb társadalmi feszültséget kelt, mintha a – valóban csak a hívők által gyakorolt – egyházi aktivitásokat korlátozná. (A szovjet modellben magát az egyházi hitéleti tevékenységet korlátozzák: templomokat zárnak be, alakítanak át stb. Utóbbi Magyarországon ugyan előfordul, de nem jellemző.)

A másik megjegyzésünk az, hogy nem teljesen pontosak azok a történetírói, illetve politikai elemzések, melyek egyszerűen az egyházak „becsapatásáról" írtak. Erre három szövegszerű bizonyítékunk is van.

Egyrészt magán a tárgyaláson Ortutay kijelentette, elkerülhetetlen, hogy „a vallásoktatás kérdése, tekintettel a szabad egyházak híveire, valamint a felekezeten kívüliekre, valaminő formában új rendezés alá vonassék". Ezt sehogy másképp nem lehet értelmezni, mint úgy, hogy a vallásoktatás belátható időn belül ha nem is válik deklaráltan fakultatívvá, de szervezett formában lehetővé válik a „kimaradás".

Szintén a tárgyaláson hangzott el, hogy a jelenlegi vallástanárokat utódlási jog nélkül veszi státuszba az állam. *Alexits* államtitkár kijelentése persze ekkoriban elsősorban megnyugtatóan hatott – tudniilik a mondatban az igére („átveszi") figyelt mindenki. A módhatározó („utódlási jog nélkül") azonban semmi kétséget nem hagy a távlati célokról. (Egyház és Világ, 1991. 6. sz. 16. old., *Majsai Tamás* forrásközlése)

A harmadik tény, – amit két forrásból is tudunk –, hogy Bereczky püspök már ekkor az iskolából való kivonulást, a templomi hittant javasolta – azaz nyilvánvalóan érzékelte, hogy az állami iskola a formális törvényi garanciák ellenére sem lesz megfelelő közeg a hitoktatásnak. (Theológiai Szemle, 1992. 2. sz. 99. old., Egyház és Világ, 1990. 13. sz. 16. old.)

A tény azonban tény: az 1948-as fordulat, az iskolaállamosítás a kötelező hitoktatást még nem érintette. A fordulat 1949-ben következett be, amikor a hitoktatás az alkotmány, illetve az Elnöki Tanács döntésének megfelelően megszűnt kötelező tárgy lenni.

Ahhoz, hogy megítélhessük, hogy a kötelező hittan eltűnése, illetve az iskolai hittantanulási lehetőség adminisztratív akadályozása 1949 után a lakosság mely rétegeit és milyen mértékben érintette, valamilyen becslést kellene arról adnunk, milyen arányban egyházias a korabeli szülőnépesség. Korabeli felmérésekkel, közvéleménykutatásokkal nem rendelkezünk, készültek azonban a kilencvenes években olyan közvéleménykutatások, melyek többek között afelől tudakozódtak, milyen gyakorisággal jártak a megkérdezett személy szülei istentiszteletre, amikor ő tízéves volt. Ennek alapján azután végezhetünk bizonyos becslést. A TÁRKI 3000-es mobilitásvizsgálatából nyertük az alábbi adatokat. Hogy az egyes korcsoportok nehogy önkényesnek tűnjenek, a megfigyelési időpontokra átfedéses korcsoportokat alakítottunk ki. Először úgy csoportosítottuk az adatokat, hogy megvizsgáltuk: az 1948 és 1952, 1951 s 1955 stb. között tizedik

életévüket betöltött gyerekek szüleinek körében hogyan csökkent a heti templomjárók aránya.

Megfigyelési időpont	Apák	Anyák
1948-52	40,5	58,1
1951-55	32,2	49,6
1953-57	30,5	47
1956-60	23,8	42,7

1. táblázat. A heti istentisztelet-járók aránya

A trend teljesen egyértelmű. Már az 1948-1952-es időszakban is kisebbségben vannak azok a gyerekek, akiknek mindkét szülője hetente járna istentiszteletre, az 1956-1960-as időszakban pedig a gyerekek már csak negyedének jár édasanyja is, édesapja is istentiszteletre, s több mint felüknek egyik sem.

A klasszikus szekularizációs hipotézis a szekularizáció egyik legfontosabb komponensének a városiasodást tartja. Az erőltetett szekularizáció hipotézise viszont az 1948/49 utáni politikai nyomással magyarázza a változásokat. Éppen ezért érdemes megvizsgálnunk a falvak és városok népének szekularizációs tendenciáját s kissé korábbra is tekinteni.

Megfigyelési időpont	Falusi apák	Falusi anyák	Városi apák	Városi anyák
1941– 45	44,8	58,9	29,6	52,5
1943– 47	46,4	57,7	25,3	53,4
1948– 52	47,9	59,2	28,3	60,7
1951– 55	48,2	61,1	35,1	52,1
1953– 57	41,5	54	37,7	41,7
1956– 60	37,7	55,1	25	32,6

2. táblázat. A heti istentisztelet-járók aránya a falusi és városi tízévesek szülei körében

Először is világosan látszik, hogy az ötvenes évek elején a népesség istentiszteletjárási szokásai a Horthy-korszak végéhez, illetve a koalíciós korszakhoz képest falun egyáltalán nem változtak. A városokban viszont – minden előzetes várakozással ellentétben – emelkedett a heti istenetiszteletjárók aránya. Ez azt jelenti, hogy a frissen nagy tömegben beköltöző népesség átmenetileg hozza magával szokásait.

Egy – eddig nem említett – felmérés, melyet a Soros Alapítvány, az OTKA és az AMFK támogatásával készíthettünk el, a budapesti népesség szüleinek istentiszteletjárási szokásaira kérdez rá. A korabeli budapesti apákra a következő viszonyok a jellemzőek: az istentiszteletre sosem járók az alsó társadalmi csoportok mintegy felét teszik ki, a teljesen iskolázatlanok körülbelül egyformán szekulárisak, mint a szakmunkások. Az érettségizetteknek csak valamivel több mint negyede tartozik ide. Ha azonban együttesen vizsgáljuk a teljesen szekularizált és évente egyszer istentiszteletre látogatókat, már feltűnik a jellegzetes u-görbe: a társadalom alján az iskolázatlanok között lényegesen kevesebb mint 60 százalék a szekulárisak aránya, ez a szakmunkások körében 66,3 százalékra nő, hogy az érettségizettek körében megint csökkenésnek induljon.

A foglalkozási pozíciók bizonytalansága miatt a társadalmi létrán való elhelyezkedés és a heti istentiszteletjárás összefüggésének kimutatása más módon (tehát foglalkozással való összefüggésben) nem hozott különösebben értelmes adatokat. Ráadásul sok tekintetben „adatszolgáltatási redundanciára" lehetett gyanakodni: a szakmunkásként alkalmazottakat gyerekeik általában szakmunkásképzőt végzettnek titulálták. A közhiedelem-

mel ellentétben a felekezeti hovatartozás sem mutat igazán érdekes adatokat, a minta mérete csak a katolikus-protestáns dichotómia vizsgálatát engedte meg, itt pedig nem mutatkozott szignifikáns különbség.

	Soha	Évente	Évente néhányszor	Havonta néhányszor	Hetente vagy gyakr.
Kevesebb, mint 8	48,2	7,5	26,6	6,6	11,0
8 ált., v. 4 polgári	53,0	8,5	3,8	17,6	17,0
Szakmunkásképző*	48,3	18,0	18,2	0	15,4
Érettségi felett	29,3	16,4	34,1	5,2	14,5
ÖSSZES	43,3	13,4	22,7	6,3	14,4

3. táblázat

(* Szakmunkásképző akkor még aligha lehetett, tehát nyilván valamilyen tanonciskola.)

A hittan fakultatívvá válását követően a hittanra járás természetesen csökkenésnek indult. *Tomka Miklós* adatai szerint 1949-ben – a fakultativitás első évében – 80 százalékos volt a részvétel. A tény, hogy az 1950-51-es tanévben az általános iskolásoknak még 72 százaléka járt hittanra, nagy belső különbségeket takart: Vasban, Győrben például 72 százalék, Csongrádban 24 százalék. Budapesten viszont csak 9,8 százalék a hittanra járók aránya. Az utóbbi egyébként kerületenként erősen változik: legmagasabb volt a jelentkezők aránya a III., XIV., XVIII. és XIX. kerületekben, ahol a tanulóknak 20 százaléka óhajtott hitoktatásban részt venni, a legalacsonyabb a VIII., XV. és XVII. kerületben, ahol az arányszám 3 százalék körül mozgott.

Az 1950. őszén átfogóan kibontakozott hittanellenes politikai gyakorlat után azonban a zuhanás óriási, országosan már csak 26,4 százalék, Budapesten mindössze 1,8 százalék jár hittanra az általános iskolások közül. (A budapestiek harmada ezután még ebből is lemorzsolódik) Budapesten 1952-53-ban a hittanos diákok a tanulólétszám 1,5 százalékot tették ki – az antiklerikális nyomás eredményeképpen azonban ez az 1953-54-es beíratás idejére egynegyedére (!!!) csökkent. Az 1953-ban (a *Nagy Imre*-kormány hivatalba lépése előtt) megtartott hittanbeíratásokon mindössze 665 főt regisztráltak Budapesten, ahol 175 ezer általános iskolás volt. Ha ez igaz, akkor fél százalék alá csökkent a hittanra beíratottak aránya. Az országos átlag viszont 13 százalék volt.

A hittanra járók számát nemcsak a „rendszer általános ateizmusa", de a párt- és kormánypolitika közvetlenül is befolyásolta. A kormányváltás hatása – Nagy Imre miniszterelnöksége – azonnal megmutatkozott. 1953. augusztusában hittan-pótbeíratásokat tartottak. Budapesten tizenkétszeresére, országosan pedig kétszeresre nőtt a beíratottak száma. 1954. tavaszára a rendszeresen járó gyerekek száma a jelentkezéshez viszonyítva Budapesten 50 százalékkal csökkent. Az 1954-55-ös tanévben országosan 35,7 százalékra, Budapesten 7,7 százalékra nőtt a hittanra járók aránya. 1955-ben országosan a hittanra járók aránya állítólag elérte a 40 százalékot. A politika újabb hullámvölgyet generált, hiszen az 1956-os beiratkozás országosan 30,18, a fővárosban 6,9 százalék

Az iskolai hitoktatás visszaszorítására válaszul egyre fontosabbá vált a templomi oktatás. 1952/53-ban Budapesten csak 4144 elsőáldozó volt, 1953/54-ben már 7776. Miközben az iskolai hittanosok száma Budapesten néhány százas vagy párezres nagyságrendű volt, addig a „különböző vallási formákba" – a referens statisztikai kimutatása szerint – 37 202 főt vontak be.

„Az iskolai hitoktatáson kívül, jelentős számú iskolásokat bevonva, csaknem minden plébánián folyik a templomi hitoktatás, az úgynevezett katekizmus magyarázás. ... Általában egész Budapest területén az izraelitákat és a protestánsokat kivéve csak a katolikus templomokat véve, 161 helyen, átlagos és hozzávetőleges számítás alapján 17100 főre

tehető azoknak a száma, akiket a templomi katekézis félórákon részesítenek vallásnevelésben." A referens szerint „egyházi formák keretében részt vesznek a hitéletben. Ez a beiskolázottak 10 százalékát teszi ki, amely az iskolai hittanra járókkal együtt 14 százalék körül mozog."

A fenti adatokat összefoglalva:

	Ország %	Budapest %
1949-50	80	?
1950-51	72	9,8
1951-52	26,4	1,8
1952-53	?	1,5
1953. tavasz	13	0,38
1953. aug. pótbeiratás	27	4,5
1954-55	35,7	7,7
1955-56	40	?
1956-57	30,2	6,9

4. táblázat

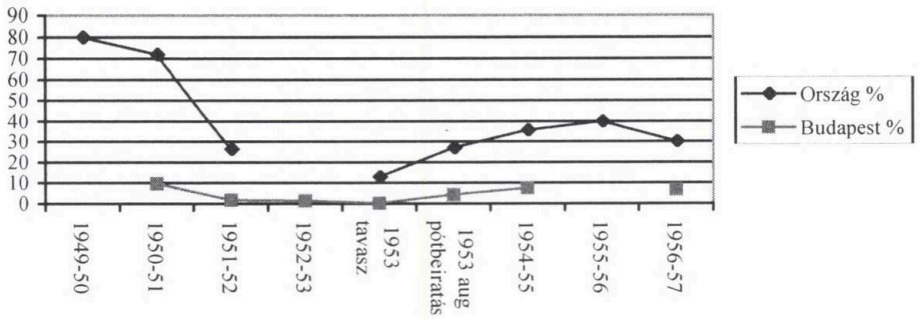

1. ábra. A hittanra járás közvéleménykutatási adatai

Az egyházügyi igazgatás adataiból kielégítően tájékozódhattunk arról, hogy egy-egy évben hányan járnak hittanra, de semmilyen információt nem kapunk a hittanjárók társadalmi összetételéről, valamint arról sem, hogy végül hányan vannak azok, akik gyerekéletük folyamán valamikor jártak hittanra. Utóbbiak aránya ugyanis értelemszerűen sokkal magasabb, mint az egyes években államigazgatásilag mért arány. Természetesen, minthogy a Horthy-korral ellentétben a rendszeres istentiszteletre látogatás nem kötelező, a tízévesek aránya is érdekes. A 3000-es TÁRKI-minta segítségével arra is választ kaphatunk, melyik korcsoportban hányan járnak iskolai vagy templomi hittanra, illetve havonta néhányszor vagy gyakrabban istentiszteletre. (Templomi hittan a szó egyházjogi értelmében ekkor nincsen – van viszont olyan rövid tanfolyam, mely például konfirmációra készít elő...) Megfigyelési csoportként ez alkalommal azt a tizenegy évfolyamot választottuk, akik 1949 és 1959 között voltak tíz évesek.

Ha évről évre csúsztatásos korcsoportokban vizsgáljuk a fenti adatok összefüggését, kiderül, hogy a havi néhányszor vagy annál gyakrabban istentisztelet-járó csoport arányának csökkenésével jár együtt a leginkább az iskolai hittanrajárók arányának csökkenése. Ez azt jelenti, hogy bár igaz, hogy az egyes konkrét években a politikai represszió hatására az iskolai hittanra járók aránya radikálisan lezuhanhatott, ugyanakkor a teljes

gyerekkorra, a teljes tanulókorra szóló „korcsoport-visszaemlékezés" már azt tanúsítja, a szekularizációval, a vallásos nevelés iránti egyéb igények csökkenésével párhuzamos az iskolai hittan csökkenése az ötvenes évek egészében. (Nincs értelme ugyanis annak a feltevésnek, hogy a gyermek istentisztelet-látogatását ugyanolyan mértékben befolyásolta volna a pártállami „elvárás", mint az iskolai hittanon való részvételt.) S nem is feltétle-

Iskolai hittanra jár	74,7
Templomi hittanra jár	64,6
Legalább az egyik hittanra jár	87,7

5. táblázat. Hittanra járás

	Apa		Anya		Gyerek	
	%-ban	%-ban a ritkának a kevésbé ritkához való hozzászámolásával	%-ban	%-ban a ritkának a kevésbé ritkához való hozzászámolásával	%-ban	%-ban a ritkának a kevésbé ritkához való hozzászámolásával
soha	27,7	27,7	14,6	14,6	8,1	8,1
évente	11,4	39,2	6,8	21,4	4,4	12,6
évente néhányszor	21,9	61	16,5	37,9	9,3	21,9
havonta néhányszor	8	69,1	12,3	50,2	9,1	30,9
hetente	27,1	96,2	39,8	90	59,8	90,7
hetente többször	3	99,2	6,8	96,8	6,1	96,9
naponta	0,8	100	3,2	100	3,1	100

6. táblázat. Istentisztelet-látogatás

nül marad ez így: a hatvanas években az iskolai hittan aránya némileg gyorsabban csökken, mint a templomjáróké.

Az iskolai hittant nem egyszerűen a Budapest-vidék dichotómia befolyásolja, hanem a települések mérete is. Ezt mutatja az alábbi táblázat, mégpedig külön az ötvenes évek elején és végén.

	1949-1955	1956-1960
Ország	80,1	68,7
Budapest	57,5	44,0
Megyei városok	70,8	45,5
Egyéb városok	78,7	60,0
Kisebb települések	85,6	81,3

7. táblázat

Ha elkészítjük a csúsztatásos táblázatunkat s görbénket is, az egyik legfontosabb tanulságunk az lesz, hogy csak a város-falu különbség mutatható tisztán ki, a városméret nem igazán fontos. A vidéki nagyvárosok hittanjárását mutató vonal közelít a budapesti vonalhoz. Valamennyi városias településen a meredek csökkenés a hatvanas évekig tart.

Természetesen indokolt az apa iskolázottsága és a gyermek iskolai hittanjárása közötti összefüggés rekonstruálása. Itt azonban már az elemszám vészes csökkenése miatt az egész ötvenes éveket egyben kell megvizsgálnunk s néhány iskolázottsági csoportot is

össze kellett vonnunk. (Az országos adat a TÁRKI 3000-es mintáján, a budapesti a már említett saját felvételen alapul.)

	Ország	Budapest
kevesebb, mint 8 osztály	85,3	82,3
8 általános	73,6	51
Szakmunkásképző	64,6	48,9
Érettségizett	59,1	28,6

8. táblázat. A hittanra járók édesapjának iskolázottsága

Az ötvenes években nagyjából két blokkot különböztethetünk meg: a hittant a kevéssé iskolázottak látogatják 75-85 százalékos arányban, bár a nyolc általánost-négy polgárit végzett apáknak Budapesten csak a fele járatja hittanra gyerekét.

A „szakmunkásképző"- és annál magasabb végzettségű népesség nagyjából egy tömbben, 60 százalék körül áll. Megállapíthatjuk, hogy ez az összefüggés akkor is igaz, ha külön vizsgáljuk a falusi és a városi népességet. A falusi iskolázatlanok 87, a 8 általánost vagy annál többet végzettek viszont csak 78 százalékban járatták hittanra gyermeküket. Budapesten viszont az érettségizettek kevesebb mint harmada cselekedett így.

	Iskolai hittanra járatja	Teljes népesség
Értelmiségi, vezető	28,3	16,1
Egyéb szellemi	34,2	6,4
Önálló	88,4	15,6
Szakmunkás	45,3	32,5
Segédmunkás	71,3	29,4

9. táblázat

Az apák foglalkozási összetételét megvizsgálva szinte egyértelmű lejtőt kapunk, minél magasabban áll valaki az ötvenes évek budapesti foglalkozási hierarchiájában, annál kevésbé járatja hittanra gyermekét. A „régi" társadalmi csoportok nagyobb vallásossága – ezzel a módszerrel s ekkora mintán – csak a kisiparosok, kiskereskedők viselkedésében tükröződik. (Későbbiekben olyan vizsgálatokat tervezünk, mely a minta növelésével lehetővé teszi a régi értelmiségi-középosztályi rétegek és az új értelmiség-új középosztály kettéválasztását.)

A fenti adatok arra az összefüggésre utalnak, hogy a hittanra járás akadályozásával kapcsolatos látványos politikai konfliktusok egy sokkal alapvetőbb és mélyebb tendenciát, a társadalom spontán, illetve az életviszonyok változásával és nem a politikai akarattal összefüggő szekularizációját fedték el a kortársak szemében. Ez – mondjuk így – érthető. Semmi okunk sincs azonban arra, hogy ennek s hasonló összefüggéseknek feltárásától és megértésétől történészként vagy oktatástörténészként is elzárkózzunk.

E munka a Magyary Ösztöndíj, az AMFK, az OTKA és a Soros Alapítvány közös finanszírozása keretében készült.

Irodalom

BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon (1790-1992).* História – MTA Történettudományi Intézet, Bp, 1993

BALOGH Sándor: *A fakultatív vallásoktatás és az egyházak.* Századok, 1973. 4. sz. 906-940. old.

BARANYAI Lipót: *A fakultatív hitoktatás kérdése.* Bp, 1947

BOLYKI János – LADÁNYI Sándor: *A református egyház. In: A magyar protestantizmus 1918-1948.* Bp, 1987.
Források Budapest múltjából, Bp, é.n.
FÜRJ Zoltán: *A protestáns egyházak és a fakultatív hitoktatás kérdése (1946-1947).* In: PSZ, 1990. 2. sz. 112-127. old.
GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971.* Kossuth Könyvkiadó, 1985.
HAMILTON, Malcolm B.: *Szekularizáció.* In: Hamilton: *Vallás, ember, társadalom.* Bp, 1998.
IZSÁK Lajos: *A katolikus egyház társadalompolitikai tevékenysége 1945-1956 között.* Századok, 1985. 2. sz. 423-466. old.
SZÁNTÓ János: *Vallásosság egy szekularizált társadalomban.* Új Mandátum, 1998. 323. old.
TOMKA Miklós: *Magyar katolicizmus.* OLI KTA, Bp, 1991.
TOMKA Miklós: *Vasárnapok, ünnepek, vallásgyakorlat. Megjegyzések a templomba járás szociológiájához.* In: Világosság, 1982. 5. sz.

Felmérések

ISSP Panel, adattulajdonos: TÁRKI
Társadalmi mobilitás felmérés, adattulajdonos: TÁRKI
Az 1919 és 1939 között születettek vallásos neveléséről végzett budapesti felmérés, adattulajdonos: Mónus Illés Alapítvány
Felmérés a hittannal és egyházi iskolával kapcsolatos attitűdről a felnőtt budapesti lakosság körében, adattulajdonos: Mónus Illés Alapítvány